
Отримано: 17 листопада 2017 р.

Прорецензовано: 1 грудня 2017 р.

Прийнято до друку: 22 грудня 2017 р.

e-mail: prorector@vpba.org

DOI: 10.25264/2522-9672-2017-2(14)-75-83

Скиба І. Б. Російське політичне православ'я в дії: анафема архієпископу Полікарпу (Сікорському). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство»*. Острог : Вид-во НУ«ОА», 2018. № 2(14). С. 75–83.

УДК 94 (477.8)

Скиба Ігор Богданович,
*аспірант кафедри релігієзнавства і теології
Національний університет «Острозька академія»*

РОСІЙСЬКЕ ПОЛІТИЧНЕ ПРАВОСЛАВ'Я В ДІЇ: АНАФЕМА АРХІЄПІСКОПУ ПОЛІКАРПУ (СІКОРСЬКОМУ)

Стаття присвячена одному з прикладів дії російського політичного православ'я – незаконній забороні у священстві і проклятті владики Полікарпа (Сікорського) – архієпископа-адміністратора Української Автокефальної Православної Церкви в українських землях в роки Другої світової війни. Стверджується, що канонічні санкції проти нього застосовувались безпідставно і стали результатом політизації Московської патріархії.

Ключові слова: Полікарп (Сікорський), Українська Автокефальна Православна Церква, російське політичне православ'я, анафема.

Ihor Skyba,
*postgraduate student of the Chair of Religious Studies and Theology of the
National University of Ostroh Academy*

RUSSIAN POLITICAL ORTHODOXY IN ACTION: ANATHEMA TO ARCHBISHOP POLYCARP (SIKORSKY)

The article is devoted to one of the examples of Russian political Orthodoxy – the illegal in the priesthood and the curse of the Archbishop-Administrator of the Autocephalous Church in the Ukrainian lands during the years of the Second World War. It is argued that canonical sanctions against the Ukrainian bishop were used unreasonably and resulted from the politicization of the Moscow Patriarchate.

Key words: Polycarp (Sikorsky), Autocephalous Church, Russian political orthodoxy, anathema.

Постановка проблеми. Політизація Православної Церкви в Московії, а згодом в Російській імперії має багатовікову традицію. Не

переривалась вона і в ХХ ст. Яскравим виразом цього стала спроба єпископів на чолі із Сергієм (Страгородським), котрі за підтримки сталінського режиму намагались монополізувати владу в тероризованій Московській патріархії, дискредитувати главу Української Автокефальної Православної Церкви в Україні архієпископа Полікарпа (Сікорського). З цією метою у 1942 р. російським єпископами було використано традиційний інструментарій церковних заборон і проклять щодо опонентів із метою маніпуляції настроями православних українців.

Цей сюжет церковного життя України в роки німецької окупації потрапив у поле зору І. Власовського [1], Ю. Волошина [2], Т. Міненка [6]. Звертались до нього і російські дослідники, зокрема Д. Поспеловський [7], В. Ципін [10], М. Шкаровський [12] та інші. Оцінка подій у представників цих двох груп дослідників кардинально протилежна. Так, якщо українські науковці відкидали право Сергія (Страгородського) на церковний суд, то російські дослідники підтримували цей акт, називаючи його канонічним.

На підставі аналізу політичного і церковного життя українських земель в роки німецької окупації вивести міру заангажованості російського єпископату, встановити зв'язок його рішень із стратегічними потребами сталінського режиму у війні з нацистами, простежити переємність традицій політичного російського православ'я, законність церковних заборон, накладених на архієпископа Полікарпа (Сікорського).

Виклад основного матеріалу. Стрімка втрата Радянським Союзом територій у перші місяці Другої світової війни й встановлення нацистської окупаційної влади в українських землях актуалізувала перед Берліном і Москвою низку завдань. Одним із важливих питань, що потрібно було вирішити, – це релігійна політика на захоплених землях. Із тактичних міркувань німецький режим використав очікування православних та представників інших конфесій щодо відновлення свободи діяльності релігійних інституцій та здійснення духовних практик.

Щодо Православної Церкви Берлін взяв курс на створення самодостатньої в управлінсько-адміністративному відношенні структури. Відповідно було обмежено контакти єпископату і духовенства Райхскомісаріату Україна з першоієрархами Російської Зарубіжної Церкви, Автокефальної Православної Церкви в Генеральній Губернії і тим більше – з Московською патріархією. Відповідно спочатку організа-

ційно оформилась у серпні 1941 р. Автономна Православна Церква в Україні, котра зберігала молитовне єднання з Російською Православною, а з грудня того ж року митрополитом Варшавським Діонісієм (Валединським) розпочато кроки для відновлення юрисдикції над православними, які до 1939 р. входили до складу Православної Автокефальної Церкви в Польщі.

Потенційні втрати від такої політики оперативно усвідомило радянське керівництво. Боротьба за настрої населення на окупованих територіях розгорнулася вже на початку 1942 р. Серед інструментів зміни ситуації на свою користь – дискретитація духовних осіб, котрі виступили проти підпорядкування Московській патріархії, адже вважали її колабораціоністською структурою.

Розрахунок на очорнення українського духовенства на окупованих німцями землях міг мати успіх, оскільки у частини суспільства залишались міцними проросійські духовні орієнтири. Одна з причин збереження позицій російського православ'я в міжвоєнний період у Радянській Україні полягала в природьому консерватизмі вірних та конформізмі російського духовенства, котре для збереження парадій навіть погоджувалось на запровадження української мови у відправах.

Окремо необхідно зупинитися над спробою Московської патріархії дискредитувати владу Полікарпа шляхом незаконного церковного суду. Перша була здійснена на початку лютого 1942 р. Так, у посланні «До православної пастви України» патріарший місцеблюститель, митрополит Московський і Коломенський Сергій (Страгородський) звинуватив владу Полікарпа у вчиненні церковних злочинів. На той момент архієпископ Полікарп вже очолював Адміністратору Автокефальної Православної Церкви в Генеральній Губернії, котра мала молитовне спілкування з усіма православними церквами світу окрім, звісно, Російською.

Адміністратуру Української Автокефальної Православної Церкви російський ієрарх, митрополит Сергій назвав «явищем виключно політичного характеру». І все через те, що Полікарп (Сікорський) до чернечого постригу належав до уенерівських політичних кіл. Отже, за висловом місцеблюстителя, Сікорський був «справжнім петлюрівцем», оскільки розмовляв українською, уникав служити церковнослов'янською мовою [8, с. 130] і залишився петлюрівцем у душі, навіть коли «підпорядковувався» Москві. Таким чином, винятково надумані звинувачення лягли в основу засудження. Український

владика не порушив жодного канону і не відрікався від православної віри, незважаючи на тяжкі умови радянської окупації Волині у 1939-1941 рр.

Загалом митрополит Сергій (Страгородський) охарактеризував український патріотизм луцького єпископа як симонію. Таке звинувачення безпідставне, оскільки Полікарп (Сікорський) не купував за гроші єпископський сан. Поставлення його вікарним єпископом Луцьким відбулось у 1932 р. після багаторічної і тривалої боротьби волинян за єпископа-українця. Сотні тисяч православних українців у міжвоєнній Польщі отримували духовну опіку з рук єпископів росіян, котрі не надто прагнули розуміти народну душу та її запити.

Наступною підставою засудження Сергієм (Страгородським) дій владика Полікарпа названо 8-е правило св. Григорія Неокесарійського, в якому говориться: «А ще хто, поєднавшись із варварами і з ними під час свого положення, брали участь у нападах, забувши, що були понтіяцями і християнами, і ожорсточившись до того, що вбивали одноплемінних своїх або деревом, або удавленням, також виказували незнаючим варварам шляхи або житла: таким повинно заборонити вхід навіть до чину слухаючих, доки що-небудь побажають про них, разом зійшовшись, святі отці, і раніше за них Дух Святий» [4, с. 294]. Однак у наступних рядках послання місцеблюстителів заперечив собі, твердячи, що це правило має на увазі тих, хто спокушається на грабунок з варварами. Провина владика Полікарпа та українського духовенства в очах Московської патріархії полягала у «бажанні» насильно забрати в українців їх відданість Православній Церкві за допомогою фашистів. У дійсності ж, відродження українського православ'я відбувалось у межах канонів і не вносило жодних змін у догматичну сторону життя Церкви. Відтак, твердження про вилучення адміністрацією українців із православ'я безпідставне.

Наступним стало звинувачення владика Полікарпа у колабораціонізмі. Воно базувалось лише на тому, що він залишився зі своєю паствою на окупованій території і не втік, як це зробив, наприклад, митрополит Микола (Ярушевич). Для українців і нацистський, і більшовицький режими були рівновартісними, а тому говорити про колабораціонізм не мали права ті, хто допомагав сталінському режимові знищувати Російську Православну Церкву та погоджувався на абсолютну співпрацю з ним. Якщо ж виходити з позицій об'єктивності, то Московська патріархія мала б також засудити єпископат Автономної Православної Церкви, котрий взаємодіяв із окупаційною владою.

Отже, кроки Москви з дискредитації українського єпископату були продиктовані не бажанням врегулювати церковне життя в Україні, а цілеспрямованим прагненням підготувати церковно-громадську думку до наступних дій, спрямованих на повне очорнення Української Церкви в очах православного світу. Очікувано, що митрополит Сергій закінчив послання зверненням до архієпископів України залишатись у юрисдикції Московської патріархії. Це і було головне завдання всіх викривальних закидів на адресу Сікорського. Мовляв, перебувайте в юрисдикції Російської Православної Церкви і всі ваші проступки будуть непоміченими.

Залишити без відповіді такі звинувачення архієпископ Полікарп не міг. На початку березня 1942 р. в одній із проповідей владика відкинув як необґрунтовані всі закиди московського ієрарха. І тут несподівано на допомогу прийшли єпископи Автономної Православної Церкви, котрі не бажали, щоб їх ототожнювали з ієрархами Російської Православної Церкви, котрі тісно співпрацювали з радянськими спецслужбами. Заява автономних єпископів на чолі з владикою Олексієм (Громадським) роз'яснювала особливості розвитку церковного життя Волині того часу. «Архієпископ Полікарп, – читаємо в цьому документі за підписами владик Олексія, Антонія та Симона, – відмовив митрополитові Сергієві у праві звертатись до православних вірних, бо він віддавна є інструментом у руках московських безбожників. Ми, підписані архієпископи й єпископи Православної церкви в Україні, заявляємо цим самим перед усім світом, що напади митрополита Сергія на архієпископа Полікарпа також відносяться і до нас, хоч ми є представниками іншого напрямку Православної Церкви в Україні. Ми заявляємо урочисто, що не вважаємо з свого боку митрополита Сергія за виразника настроїв православних вірних в Україні» [3]. Ця заява ставила під сумнів законність претензій Сергія (Страгородського), а також говорила, що керівництво Автономної Православної Церкви не бажало публічно визнати свою приналежність до Московської патріархії. В середовищі автономістів значна частина єпископів і вірних орієнтувалась на Російську Зарубіжну Церкву і не вважала себе частиною маріонеткової Московської патріархії на чолі зі Страгородським.

Заява Сергія (Страгородського) стала першим кроком у кампанії з дискредитації владика Полікарпа. Наступним виступив митрополит Київський і Галицький, екзарх України Московської патріархії Микола (Ярушевич). Так, А. Шаповалова стверджувала, що митрополиту

Миколі «належить кінцеве викриття єпископа Полікарпа (Сікорського), який використав своє становище православного архієрея для прихильних політичних цілей», для «особистої користі» з метою «внесення розколу в Російську православну церкву на угоду Гітлерові та його політикам» [11, с. 10]. Агент радянських спецслужб Ярушевич, правда, не подав доказів церковної провини Полікарпа (Сікорського), оскільки їх і не було. Провина Сікорського полягала лише в одному – він ламав ретельно конструйовану модель розвитку Православної Церкви в умовах нацистської окупації. Власне, російських ієрархів і сталінський режим не так турбувала доля православних, як необхідність збереження контролю за церковною структурою, котра мала відіграти свою роль у протистоянні сталінського і гітлерівського режимів.

Виступом митрополита Миколи кампанія проти владики Полікарпа та Української Автокефальної Православної Церкви, організована московським церковним центром на замовлення сталінського режиму і за активної його підтримки, не закінчилась. Оскільки місцезблудитель патріаршого престолу, митрополит Сергій отримав інформацію про відповідь архієпископа Полікарпа (Сікорського) на його звернення від 5 лютого 1942 р., то у великодньому посланні «До православних архіпастирів, пастирів і пасомих в областях України, поки що зайнятих гітлерівськими військами» в традиціях Московської церкви оголосив про «канонічний суд собору російських архієреїв» [8, с. 137].

Докладний аналіз висунутих звинувачень виявляє їх безпідставність та штучність. Перше, що закинув митрополит Сергій владиці Полікарпу, це вихід з юрисдикції Московської патріархії, оскільки у 1939-1941 рр. він «фактично відмовився від польської автокефалії» і визнав Московську патріархію своєю законною владою. На підтримку цього твердження ним наводилися «докази» – вичікувальне поведіння Полікарпа та відсутність із його сторони будь-яких претензій до патріархії у час радянської влади на Волині. Зрозуміло, що в ситуації, коли російська церковна експансія підтримувалася сталінським режимом, кожен необережний крок міг коштувати життя, тим більше якісь апеляції на адресу маріонеткового керівництва Російської Православної Церкви. Що ж до заяви митрополита Сергія про «незаконне» присвоєння титулу архієпископа Луцького і Ковельського, то воно тісно пов'язане з канонічною юрисдикцією Полікарпа (Сікорського). Оскільки в часи гонінь він не склав письмового зречення Православ-

ної Автокефальної Церкви в Польщі, надання владиці Полікарпові гідності архієпископа його законним первоієрархом митрополитом Діонісієм відповідало всім канонам Церкви. Полікарп (Сікорський) не вважав себе єпископом Російської Православної Церкви, а його вимушена мовчанка в роки радянської окупації була інструментом самозбереження.

У кінці послання митрополит Сергій апелював до авторитетів східних патріархів, котрі знаходились у зоні впливу альянтів, а тому не могли висловити своєї справжньої позиції. Перед виданням «пасхального» послання патріарший місцєблоститель телеграфом повідомив патріархів Антіохійського та Олександрійського про церковну діяльність архієпископа Полікарпа у потрібному світлі. Про це свідчать тексти їхніх відповідей. Так, Антіохійський патріарх Олександр у телеграмі від 20 березня 1942 р. писав: «Засмучені виступом Полікарпа, єпископа Волинського, схвалюємо застосування канонічних покарань» [8, с. 171]. Через кілька днів до Москви надійшла відповідь від Олександрійського патріарха Христофора. «Не схвалюємо, зазначалось у ній, авантюрної поведінки в Україні єпископа Сікорського на користь фашистів. За сучасної виняткової ситуації, що обтяжує обставини, Сікорський повинен бути покараний, підданий церковному покаранню зі всією суворістю» [8, с. 172]. Як видно з тексту, основу «злочину» владики Полікарпа становило співробітництво з фашистами, якого насправді не було. Отримана інформація від зацікавленого джерела змушувала названих патріархів унаслідок тодішньої політичної кон'юнктури, а не на основі церковних законів, схвалити кроки Російської Православної Церкви. Зазначимо, що Вселенський патріарх, з яким зберігали спілкування владики Діонісій і Полікарп, не підтримав митрополита Сергія.

У квітні 1942 р. владики-адміністратор Полікарп дав дві обґрунтовані відповіді на звинувачення зі сторони московської церковної ієрархії. Перша, датована 8 квітнем, містить факти співробітництва єпископів митрополита Сергія з безбожною владою, яка в 1939-1941 рр. нищила духовно і фізично в першу чергу свідомих українських душпастирів Волині. Далі Сікорський заявив, що варшавської автокефалії «ми не позбавлені через те, що ці землі часово були захоплені безбожними більшовиками» [5, с. 657]. Другу відповідь архієпископа Полікарпа було спрямовано проти звинувачень у співробітництві з фашистами. Митрополит Сергій поширював свідомо неправильну інформацію про плановане німцями призначення Полікарпа Керчен-

ським патріархом. Дезінформація використовувалась Московською патріархією для очорнення українського єпископа в очах православного світу. У відповідь владика Полікарп висвітлив істинне обличчя сергіївської церковної групи, яка пішла на співробітництво з атеїстичним режимом, а митрополит Сергій «боронив тільки інтересів Сталіна, а ніколи не заступав інтересів Церкви», «санкціонував антирелігійну акцію Сталіна тоді, коли лилася кров духовенства та цілий християнський світ протестував проти масових вбивств православних єпископів та духовенства». Вкінці владика висловив впевненість, що «православні єпископи Левантійських держав Сходу» не приєднаються до сталінської антиукраїнської церковної кампанії [5, с. 659-660].

Висновки. Отже, церковний суд Московської патріархії над архієпископом Полікарпом був неканонічним. Цей крок – продовження політики Російської імперії, коли «Російська церква і держава боролася не за чистоту віровчення і християнської моралі, а за зміцнення держави, тобто церковними засобами домагалися мирські цілі» [9, с. 63]. Зазначимо, що перспективним для дослідження залишається реакція Вселенської патріархії на засудження Полікарпа (Сікорського), зв'язок тих подій зі спробою Московської патріархії дискредитувати єпископів Української Автокефальної Православної Церкви упродовж останніх десятиліть.

Список використаних джерел:

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: В IV-х т., 5 кн. Т. I. (X-XVII ст.). Нью-Йорк; Київ; С.-Бранд-Брук: Укр. автокефальна православна церква, 1990. 294 с.
2. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації. Полтава: б.в., 1998. 125 с.
3. Інструмент у руках безбожників. *Укр. голос*. 1942. Ч. 11(26). 12 березня.
4. Книга правил святих апостолов, святих Соборів Вселенських и Поместных, и святих отцов. Москва: Синодальная типография, 1901. С. 294.
5. Мартирологія Українських церков / упоряд. О. Зінкевич. Торонто: «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. Т. I. 1209 с.
6. Міненко Тимофій, свящ. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945, (Волинський період). Вінніпег-Львів: «Логос», Колегія Св. Андрія, 2000. Т. 1. 392 с.
7. Поспеловский Д. В. Русская Православная Церковь в XX веке. Москва: Республика, 1995. 511 с.

---

8. Правда о религии в России. Москва: Издание Московской патриархии, 1942. 457 с.

9. Філарет, патріарх. До питання про церковні анатемі. *Віра і культура*. 1996. Ч. 10. 208 с.

10. Цыпин В., прот. История Русской Православной Церкви: 1917-1940. Москва: Изд. дом «Хроника», 1994. 255 с.

11. Шаповалова А. К десятилетию начала Великой Отечественной войны. *Журн. Москов. Патриархии*. 1951. № 6. 71 с.

12. Шкаровский М. В. Нацистская Германия и Православная Церковь. Москва: Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, Общество любителей церковной истории, 2002. 524 с.